

O koncepci, která předznamenala teorii rozšířené mysli, a o jejím významu pro sociálněvědní teorii*

Roman Madzia: *George Herbert Mead: tělo, mysl a svět*

Praha, Triton 2014, 235 s.

Na knihu Romana Madzii, mladého absolventa doktorského studia filozofie na Masarykově univerzitě v Brně, věnovanou Georgu Herbertu Meadovi, kterou vydalo pražské vydavatelství Triton, jsem narazil v knihkupectví náhodou a její četba se pro mne stala na konci minulého roku velmi příjemným překvapením. Postava G. H. Meada není sociologům v žádném případě neznámá. V českém prostředí se o popularizaci myšlenek tohoto amerického filozofa, sociálního psychologa a sociologa zasloužil především Eduard Urbánek, a to zejména v pracích *Role, masky, charaktery* [Urbánek 1979: 24] a *Kritika fenomenologické sociologie* [Urbánek 1989: 34–51]. Dilbar Alijevová se o něm zmiňuje v knize *Súčasná americká sociológia* [Alijevová 1986: 28ff.], Jan Keller mu věnoval pozornost v publikaci *Sociální jednání* [Keller 1988: 49–57]. Odkazy na některé Meadovy koncepty se postupně staly takřka povinnou součástí učebnic základů sociologie [Keller 1991; Giddens 1999: 49–50; Bauman, May 2004: 33–34]. V posledních letech se u nás Meadem zabýval Martin Horváth [2008: 38–42] a ve vztahu k vývoji americké sociologie také Jan Balon [2011: 58–60]. V celosvětovém kontextu bylo Meadovo místo v dějinách sociologie významnou měrou kanonizováno díky knize Lewise A. Cosera *Masters of Sociological Thought* [Coser 1971], v níž byl tento myslitel zařazen vedle takových osobností jako Comte, Marx, Spencer, Durkheim, Simmel, Weber, Veblen, Cooley, Park, Mannheim, Sorokin, Thomas a Znaniecki. Výraznou pozornost věnovali v posledních desetiletích Meadovu dílu naši němečtí sousedé; Harald Wenzel o něm vydal popularizující monografii [Wenzel 1990] a Hans Joas z něj čerpal inspiraci pro svou vlastní teorii kreativního jednání [Joas 1980, 1992].

Sluší se připomenout, že George Herbert Mead (1863–1931) absolvoval svá studia na Oberlin College a na Harvardově univerzitě. Součástí jeho odborné přípravy se stal studijní pobyt v Německu, v jehož rámci se seznámil s psychologíí Wilhelma Wundta a tehdejší německou filozofií. Po návratu do USA se jeho působišťem stala Chicagská univerzita, kde se v prvních desetiletích 20. století spolupodílel na formování „mozkového trustu“, který je dnes známý pod označením chicagská škola. Mead byl vynikajícím učitelem, během svého života publikoval několik desítek odborných článků, ale žádnou knihu. Většina jeho děl byla uve-

* Vznik tohoto textu byl podpořen tříletým (2015–2017) grantem Grantové agentury České republiky (GA ČR) „Homo sociologicus revisited“ č. 15-14478S, který je řešen na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze.

dena ve známost a uveřejněna až po jeho smrti, z velké části díky zpracování rukopisné pozůstalosti a stenografických záznamů přednášek. Tímto způsobem byla sestavena tři nejdůležitější knižní díla, která dnes Meadův intelektuální odkaz reprezentují: *Filozofie přítomnosti* (The Philosophy of the Present) [Mead (1932) 1959], *Mysl, Já a společnost* (Mind, Self and Society) [Mead (1934) 1967] a *Filozofie činu* (The Philosophy of the Act) [Mead (1938) 1967]. Složitost interpretace Meadových myšlenek vyplývá mj. z toho, že tyto knihy byly zpracovány právě až po jeho smrti, podstatným dílem z poznámek jeho studentů. Proto u soudobých autorů můžeme nalézt poukazy na obtížnou srozumitelnost Meadových textů i na to, že knihám chybí přesnost a struktura; některé myšlenky se opakují a některé si dokonce odporují.

Máme-li porozumět kontextu a orientaci Meadova myšlení, je nutné vidět ho v rámci paradigmatu, které pomáhalo formovat a v jehož hranicích se pohybovalo. Tímto paradigmatem byl americký pragmatismus, reprezentovaný zejména Williamem Jamesem a Johnem Deweyem. Mead sám sebe pokládal nejspíše za filozofa a psychologa rozvíjejícího koncepci sociálního behaviorismu. Toto pojetí behaviorismu se však, nutno dodat, podstatným způsobem odlišovalo od dnes známější verze tohoto učení, kterou razil John Broadus Watson. O zařazení Meadovy osobnosti do kontextu dějin sociologie se zásadním způsobem zasloužil jeho žák Herbert Blumer, který Meadovy myšlenky využil pro formulování základních idejí nového sociologického směru, který byl označen jako symbolický interakcionismus [Blumer 1969]. V tomto kontextu je pak také většina dnešních sociologů navyklá Meadovo myšlenkové dědictví nahlížet. Nová Madziova kniha je proto objevná a poučná i z toho důvodu, že nám naše poněkud pohodlné, stereotypní a zjednodušené představy o Meadovi podstatným způsobem nabourává, a ukazuje, že myšlenkové bohatství tohoto myslitele je podstatně rozmanitější, než jsme patrně ochotni pod vlivem učebnicových prezentací a schémat připustit. Navíc je tato kniha dokladem toho, že Meadovy myšlenky jsou i dnes stále velmi podnětné a inspirativní.

Jak probíhají kognitivní procesy

V první kapitole knihy podává Madzia výklad Meadova „pragmatického enaktivního realismu“. Výraz „enaktivismus“ je Madziovým termínem (Mead sám ho nepoužíval), s jehož pomocí se snaží postihnout, čím se pragmatistická teorie konstituce vědomí a kognitivních procesů odlišuje od tradičního descartovského způsobu filozofického myšlení. V enaktivistické perspektivě není proces kognice „tvorbou vnitřních ‚modelů‘ poznávaného světa, nýbrž procesem, v němž do vlastního, na dosahování cílů zaměřeného, tělesného jednání zapojujeme tento svět samotný“ [Madzia 2014: 213]. S odkazem na Marka Rowlandse autor poukazuje na to, že pro karteziánské paradigma je charakteristický internalismus (názor, že mentální stavy a procesy jsou umístěny výhradně v mozku), doprovázený metodologickým solipsismem, podle kterého lze povaze mentálních stavů a pro-

cesů „porozumět výhradně skrze zkoumání událostí odehrávajících se v mozku (mysli) poznávajících organismů“ [Rowlands 1999/2004 cit. in Madzia 2014: 21]. Meadův sociální behaviorismus je podle Madzii zásadním odmítnutím internalismu i metodologického solipsismu. V návaznosti na Jamesovo pojetí vědomí jako fenoménu „vykračujícího mimo sebe sama do vnějšího prostředí“ tenduje i Mead k představě o „exteriorizaci mysli“ [Madzia 2014: 24–25]. Předpokládá, že kognici je nutné chápat širěji než jen jako něco, „co se nachází v našich hlavách“; není to pouhé skládání a rozebírání idejí, není to pouhá tvorba a operování s „reprezentacemi vnější reality v mysli“; je to proces „přímého zapojování (*enaction*) environmentálních struktur do adaptivních strategií organismů na základě jejich účelově zaměřeného jednání“ [ibid.: 22].

Pragmatismus, jak konstatuje Madzia, „zpochybňuje karteziánské pojetí mysli jako do sebe uzavřené entity, produkující ‚obrázky‘ vnějšího světa“ [ibid.: 56]. Zkoumání mentálních fenoménů proto musí začínat nikoli v hlavách lidí, „nýbrž v sociálním kontextu, kde tyto fenomény vznikají a nalézají svou vlastní funkci v regulaci sociálních vztahů mezi tělesnými individui v reálném prostředí“ [ibid.: 23]. Proti tradičnímu subjekt-objektovému dualismu staví Mead pojetí, které lze označit jako transakční: o objektech a událostech světa se uvažuje nikoli jen jako o předmětech myšlení, nýbrž jako o produktech interakcí, tj. vztahů, resp. transakcí mezi člověkem a jeho fyzickým a sociálním prostředím. Nebo řečeno ještě radikálněji: „kognice není nějakým vnitřním procesem prováděným „myslí“, nýbrž je formou tělesného jednání“ [Johnson, Rohrer 2007 cit. in Madzia 2014: 45]; závisí na zkušenostech, které vycházejí z tělesnosti a využívání našich senzomotorických schopností. Madzia upozorňuje na to, že Meadovy myšlenky jsou zajímavé a pozoruhodné mj. i proto, že velmi dobře korespondují s poznatky, ke kterým dospívají soudobé kognitivní neurovědy.

Tyto poznatky kladou podle autora otázku nad filozofickými koncepcemi percepce, formulovanými v dílech novověkých myslitelů, empiristů a neopozitivistů. V uvedené tradici je proces percepce pojímán jako tvorba „vnitřních mentálních reprezentací okolní skutečnosti v mysli poznávajících individuí. Výsledkem procesu vnímání jsou pak více či méně jasné ideje, které můžeme charakterizovat jako kopie jejich reálných předloh“; nebo jinak řečeno: „ve svém poznání máme přístup pouze ke kopiím vnější skutečnosti, nikdy k originálu“ [Madzia 2014: 61]. Pragmatisté naproti tomu slovy Pierce hovoří o tom, že lidé mají „s věcmi o sobě přímou zkušenost“ [Pierce 1931–1935 cit. in Madzia 2014: 61]. Meadova hypotéza o transakčním propojení procesů probíhajících v mozku, tělu a okolním prostředí představuje vůči předchozí filozofické tradici alternativu zásadního významu.

Člověk je v Meadově pojetí charakterizován aktivním vztahem ke svému prostředí. Pokud jsou vnější environmentální struktury samy zapojeny do jeho praktického jednání, nepotřebuje si vytvářet jejich kopie, neboť svět je mu takto dán „z první ruky“ [Madzia 2014: 61]. Kognitivní procesy nejsou v pragmatické filozofii interpretovány jako tvorba vnitřních reprezentací vnější reality, nýbrž jako „nástroj vypořádávání se s praktickými problémy“ [ibid.: 65]. Vnější svět

představuje pro člověka cosi jako „externí paměť“, která mu poskytuje informace potřebné k realizaci jeho záměru a cílů. Struktury a objekty v tomto světě se stávají „vehikly“ kognitivních procesů, které mají charakter „interakčních smyček mezi organismem (neuronálními procesy), jeho tělesnou organizací a externími strukturami“ [ibid.: 63]. „Naše tělo, jeho pohyby a projevy jsou tedy jakýmsi pojítkem mezi naší sociální zkušeností a sociálním prostředím, z něhož tato zkušenost vyrůstá. Lidská tělesnost tak tvoří rozhraní mezi tím, co bychom mohli nazvat ‚subjektem‘ a ‚objektem‘.“ [ibid.: 153] Proces symbolické interakce s druhými navíc umožňuje uchopení významů, které jsou konstituovány intersubjektivně. Madzia dospívá k závěru, že Meadovu koncepci aktu lze z těchto důvodů označit za zřetelného předchůdce teorie „ztělesněné mysli“ (*embodied mind*), kterou do filozofické literatury uvedli Francisco Varela, Evan Thompson a Eleanor Roschová [1991 cit. in Madzia 2014: 46]. Zároveň je anticipací toho, co se dnes označuje jako teorie rozšířené mysli (*extended mind theory*), která je někdy spojována s výrazem „vehikulární externalismus“ [viz např. Clark 2008].

V perspektivě Meadova pragmatistického enaktivního realismu je lidské poznání spojeno s jednáním, resp. řešením praktických problémů v určitém prostředí a čase. Koncepci aktu (činu, angl. *act*) můžeme označit za výchozí bod Meadova myšlení. Předpokladem této koncepce jsou autorovy soudy o tělesnosti a environmentální zakotvenosti mysli. Mead definuje akt jako jakousi základní jednotku probíhajících procesů, jako „trvajících událost, která se skládá ze stimulace, reakce na ni a důsledků této reakce“ [Mead 1938 cit. in Madzia 2014: 40]. Akt je v tomto smyslu nahlížen jako dynamický celek, jehož jednotlivé části je nutné studovat ve vzájemné jednotě a provázanosti. Důležitou charakteristikou aktu je jeho účelovost, která dodává jednání teleologický charakter; je to pohyb ve směru anticipovaného výsledku.

Madziův výklad struktury jednání podaný v první kapitole má poněkud rozostřený a nepřiliš přehledný charakter. Autor hovoří o struktuře aktu, která se skládá z impulsu, percepce, manipulace a konzumace. Dodejme, že uspořádanější výklad této problematiky lze najít u jiných autorů, např. u Wernera Bergmanna [Bergmann 1981]. Počáteční fázi, tedy stimul pro jednání, představuje impuls, který má často charakter percepce smyslového podráždění, které vychází od více či méně vzdálených objektů. Druhá fáze je označena jako „manipulace“. Jedná se o fázi reflexivního zvažování možných důsledků, které může reakce na impuls vyvolaný stimulem přinést. V jejím rámci si jedinec vytváří představy o tom, jak by měl jednání dokončit. Dochází při tom k inhibici, tedy pozastavení jednání, které je nutné pro to, aby mohlo dojít k reflexi problému a selekci metod jeho řešení. Závěrečná fáze aktu je označena jako konzumace. V ní je jednání, tak jak bylo koncipováno v předchozí fázi, dokončeno. Prakticky to znamená, že konzumace je spojena s potvrzením relevance impulsu, který se stal na počátku podnětem jednání [ibid.: 356–358]. Důležité je, jak bude ještě v následujícím textu ukázáno, že tato struktura aktu má u Meada určité souvislosti s tím, jak tento myslitel pochopil problém času.

Svět se svými objekty a událostmi je nám dán podle Meada jako horizont praktického jednání. Myšlení se objevuje tehdy, když naše jednání narazí na určitou překážku, kterou nelze zdolat prostřednictvím vrozených dispozic nebo habitualizovaných návyků. Madzia upozorňuje na to, že pragmatisté se vyhýbají nutkové filozofické potřebě odpovědět na otázku po fundamentálním ontologickém statusu mysli a formulují taková tvrzení, která vedou výklad problému mimo linii tradičního dualismu ducha a hmoty. Jestliže je pro Meada mysl „funkcí a formou uspořádání sociální zkušenosti“, pak se „nemůže nacházet v organismu“ [Mead 1982 cit. in Madzia 130].

Mysl, gesta, symboly

Druhá kapitola Madziových práce se zaměřuje právě na Meadovo pojetí mysli (*mind*). Ta pro něj není něčím, s čím bychom se narodili, nýbrž je pracovním a neustále se měnícím výdobytkem sociálních interakcí s ostatním [Madzia 2014: 152]; je sociálním konstruktem, utvářeným v symbolicky založené komunikaci. Dříve než bude řeč o této problematice, bude vhodné si připomenout, že ústřední postavení má v Meadově filozofii jednající lidská bytost, schopná řídit své reakce na základě racionálního uvažování. Racionalita je spojena se schopností užívat symboly jako reprezentanty významů [Mead (1934) 1967: 335]. K vysvětlení této schopnosti přistupuje Mead ze sociologické perspektivy (člověk se jí učí ve společnosti [ibid.: 134–138]) a z hlediska evolučního výkladu (vývoj organismů je spojen se schopností přizpůsobit se prostředí, jejímž vyvrcholením je lidská schopnost měnit své prostředí i sebe sama). Evoluční přístup je u Meada spojen s pokusem formulovat vlastní teorii jazyka, jejíž inspirací se stala kritická recepce Darwinovy teorie emocí, Wundtovy teorie gest, ale také některé podněty z filozofie Deweyho a Jamese. Zejména analýza vývoje komunikace prostřednictvím gest („konverzace gest“) představuje pro Meada východisko pro vysvětlení přechodu mezi zvířecím a lidským způsobem komunikace a předpoklad pro odhalení základů lidské intersubjektivity a řeči [Madzia 2014: 75–78].

Mysl je možné charakterizovat jako „relativně velmi komplexní konverzaci významových symbolů, jež se v počátečních fázích ontogeneze odehrává výlučně pomocí explicitní jazykové konverzace s druhými,“ a teprve postupem času je „zcela internalizována do formy jakéhosi vnitřního dialogu“ [ibid.: 153]. Podmínkou vzniku mysli je sociálně podmíněná a vypěstovaná schopnost užívat symboly nesoucí významy. Mysl se může objevovat pouze díky sociálnímu sdílení symbolů, tedy především jazykových prostředků, které jsou produktem sociální interakce. Z Meadova hlediska je tedy představa soukromého jazyka jednoduše nonsens. Madzia dodává, že ani intencionalita pro něj není něco vrozeného, nýbrž je sociálním fenoménem, produktem komunikačního procesu, probíhajícího pomocí významových symbolů [ibid.: 119–120].

Symboly jsou, jak soudí Mead, specificky lidskou modifikací původních gest. Díky symbolické interakci s druhými získává individuum schopnost uchopení

intersubjektivně konstituovaných významů. Symboly odkazující ke společné činnosti umožňují jednotlivcům nahlížet na situaci pohledem ostatních účastníků této činnosti a díky tomu kontrolovat a řídit své vlastní jednání. Umožňují promlouvat k druhým i k sobě samým. Pokud jsou původce i adresát symbolického sdělení členy stejné skupiny, pak mají symboly schopnost vyvolat u obou stejné postoje [Mead (1934) 1967: 46].

Význam symbolů, resp. znaků je zakotven v sociální praxi konkrétní komunity. Madzia hovoří o „externalistickém“ pojetí významu v Meadově psychologii, pro které je charakteristické, že „význam není něčím, co se primárně nachází „v hlavě“, nýbrž je objektivní skutečností, zakotvenou v sociálním jednání (aktu)“ [Madzia 2014: 82]. Význam předpokládá (funkcionálně) identickou reakci minimálně dvou individuí na jeden environmentální stimul [Mead 1934 cit. in Madzia 2014: 133], která je na obou stranách podmíněna stejným chápáním používaných symbolů. K uvědomění si významu tedy dochází prostřednictvím komunikace zprostředkované symboly. Významnou úlohu přitom sehrává schopnost jednotlivců nahlížet sebe sama z perspektivy toho druhého. Madzia v této souvislosti upozorňuje, že myšlenka zdůrazňující význam náhledu na sebe sama skrze reakce druhého získala popularitu už před Meadem, a to zásluhou autorů jako Adam Smith (Mead jej označoval za původce sociální psychologie), Charles H. Cooley (autor koncepce „zrcadleného já“, anglicky *looking glass self*), Theodor Lipps (proponent koncepce „vcítění“, německy *Einfühlung*), Wilhelm Diltheye (u tohoto filozofa a zakladatele „rozumějící psychologie“ Mead v Německu studoval) a William James [Madzia 2014: 92]. Pro Meada je důležité to, že tento náhled je v symbolické komunikaci spojen se schopností individua přejímat postoje a role druhých a artikulovat ostatním sdílené významy, což má klíčový význam pro vznik jazyka, reflektivní inteligence a lidské mysli.

Individuum a společnost

Třetí kapitola Madziovy knihy, zejména její úvodní část, přináší tematiku, která je sociologicky vzdělanému čtenáři nejbližší a patrně i nejnámější, neboť její parciální části se dnes už staly tématy, která jsou opakovaně probírána v nejrůznějších učebnicích základů sociologie. Právě při četbě této kapitoly je možné si poměrně snadno povšimnout toho, v čem se „filozofické čtení“ Meada odlišuje od jeho – dalo by se již téměř říci „standardizovaného“ – sociologického výkladu. Slovy autora se jedná o „sociální konstrukci já“ – *Self* nebo jinými slovy o „analýzu procesu inicializace biologického individua, schopného přijímat postoj/roli druhého do sdílené sociální perspektivy“ [ibid.: 215]. Madzia upozorňuje na to, že v Meadově perspektivě je formativní vliv sociálních interakcí na lidské já ještě zásadnější než v případě mysli. Jestliže při utváření mysli má podstatný vliv centrální nervová soustava a prostředí, pak lidské já „je sociálním produktem skrz naskrz“ [ibid.: 153]. „Přesvědčení o ontologickém primátu subjektu před společností považoval Mead za produkt filozofické spekulace ovlivněné nábo-

ženskými dogmaty, jenž při konfrontaci s empiricky odpovědným zkoumáním povahy lidského já nemůže obstát.“ [ibid.: 154]

V sociologické a sociálněpsychologické perspektivě se jedná o problematiku socializačního procesu a o otázku, jakou roli v něm hraje přejímání a učení sociálních rolí. V této interpretaci bývá obvykle položen důraz na to, že formování lidského jedince v procesu socializace je nejen učení, ale také procesem objevování společnosti a postupného začleňování do jejího života, a to způsobem, do kterého je zapojen i tělesný prvek. Dítě postupně nachází sebe sama tak, že se seznamuje s tím, co je společnost, a to se učí především tak, že ve svých hrách přejímá role druhých. Mead rozlišil ve vývoji *Self* fázi herních aktivit typu *play* a fázi her typu *game*. *Play* je hrou, při které si dítě hraje především samo se sebou, jejími náměty jsou role osob, které dítě zná ze své blízkosti (rodič, učitel, prodavač, nakupující apod.), tedy tzv. významných druhých (*significant others*). V případě *game* se jedná o hru, v níž už jsou vztahy k ostatním hráčům organizované na základě obecných pravidel. Socializující se jedinec se učí chápat, že role, které přejímá a hraje, nejsou důležité jen pro úzký okruh lidí, s nimiž se stýká, ale i ve vztahu k očekáváním, která jsou na dítě zaměřena celou skupinou či společností. Tento vyšší stupeň abstrakce spojuje Mead s výrazem „zobecněný druhý“ (*generalized other*). Zobecněný druhý zastupuje takové požadavky skupiny, které už nemusí být definovány pouze ve vztahu k nějaké konkrétní aktivitě, ale jsou součástí komplexní sociální organizace vztahů v lidské společnosti. Právě vytvořením představy zobecněného druhého, který pro jedince reprezentuje postoje skupiny jako celku, konstituování lidského já vrcholí [Mead (1934) 1967: 149–154]. Tato představa vytváří v rámci *Self* perspektivu rozumu: „pro racionální jednání je nutné, aby individuum přijalo vůči vlastnímu jednání objektivní, nad-osobní postoje a stalo se objektem pro sebe sama. [...] bez přijetí objektivního pohledu na sebe sama nemůže individuum jednat inteligentně, resp. racionálně“ [Mead 1934 cit. in Madzia 2014: 163]. Čím více odlišných sociálních perspektiv je tento jedinec schopen ve svém jednání reflektovat, tím racionálnější bytostí se stává.

Madzia ve své filozofické interpretaci od některých výše popsaných prvků socializačního procesu odhlíží a svou pozornost orientuje takřka výlučně na koncept „zobecněného druhého“; s konceptem „významných druhých“ ve svém textu nepracuje. Zaujímání „postoje zobecněného druhého“ se v kognitivní struktuře já – *Self* projevuje jako vnitřní dialog mezi jeho dvěma základními složkami – *I* a *Me*. Složka *I*, která je v Madziově knize označena jako „subjektivé já“, je složkou bytostně individuální, neboť představuje aktivitu, tvořivost a svobodu člověka. *Me*, tedy „objektivé já“, představuje kolektivistickou složku lidské osobnosti, která je interiorizací požadavků sociální skupiny, jež jsou tvořeny osvojenou sadou postojů druhých [Mead (1934) 1967: 174–176].

Mead zformuloval svoji představu o subjektivém a objektivém já pod vlivem Williama Jamese [1950: 291–401]. Lze ovšem také hovořit o podobnosti jeho koncepce s teorií Sigmunda Freuda; ostatně, ta měla zpočátku rovněž dualistickou povahu [Gödde 2010]. Dodejme, že Meadovi chicagští kolegové William

Isaac Thomas a Florian Znaniecki [1958: 1844–1846] také rozlišovali dvě složky lidské osobnosti: přírodně daný temperament a společensky zformovaný charakter. Vedle toho je tu ovšem i Émile Durkheim, používající výraz „homo duplex“, kterým vyjadřuje, že zatímco naše tělo je zdrojem egoistických přání a tužeb, naše socializovaná bytost je výtvořem společnosti, která projevy egoismu kontroluje a brzdí prostřednictvím internalizovaných morálních zásad [Durkheim 1995]. Jinou koncepci „homo duplex“ lze konečně najít u Georga Simmela; také pro něj je člověk bytostí s výrazně ambivalentní povahou [Mahlmann 1983].

Madzia představuje Meadovo pojetí zobecněného druhého jako kvazimorální prostor normativních významů, které jsou elementy společenského normativního řádu. Ten je konstruován lidskými činnostmi do podoby stabilních racionálních struktur. Přestože Mead klade důraz na zásadní sociální podmíněnost lidského já, nelze ho považovat za jednostranného sociálního deterministu. To, že struktury řádu od nás vyžadují respekt a dodržování přijatých pravidel, ještě nezbavuje jedince jejich jedinečnosti a originality, neboť v každém jejich jednání je i přes tuto skutečnost otevřen prostor pro určité projevení jejich individuality [Mead (1934) 1967: 198–201]. „V každodenní zkušenosti sice sebe sama zakoušíme jako sociálními normami vázané členy rozličných sociálních skupin, avšak mimo to jsme si zároveň vědomi i neopakovatelného prvku spontaneity, jež s sebou naše jednání přináší“ [Madzia 2014: 169].

Pro Meadovo nahlížení na sociální realitu je důležitý ještě jeden zásadní zřetel, který je spojen s tím, co je označeno jako „nedotazovaný svět“ (*unquestioned world*). Právě této problematice je věnována pozornost v závěru poslední kapitoly. Nedotazovaný svět „má charakter konstrukce, ustavující se v průběhu jednání skupiny jedinců“, je to objektivní svět „předmětů, hodnot, teorií a způsobů jednání, přijímaných konkrétní sociální skupinou v konkrétní dějinné situaci“ [ibid.: 177]. Sociologové znají toto téma většinou z příbuzných interpretací a analýz, které vycházejí z předpokladů fenomenologie. Jedná se o tematiku přirozeného světa, světa žité, neproblematizované každodennosti, který se v perspektivě entometodologie objevuje jako samozřejmě očekávaná následnost v sociálních interakcích, jež je spojována s tím, co lze charakterizovat jako „očekávání v pozadí“ (*background expectancies*) a co se pak stává předmětem problematizace, na kterou se specificky zaměřovaly zejména Garfinkelovy „rušivé experimenty“ [Sanigová 2008: 69–75]. Madzia se pokouší ve své práci rekonstruovat Meadovu koncepci nedotazovaného světa ve třech tematických oblastech; jedná se o rekonstrukci zkušenosti nedotazovaného světa o sobě a o rekonstrukci morální a dějinné zkušenosti.

Tématem dějinné zkušenosti se dostáváme k závěrečnému tématu Madziovy knihy a tím je Meadovo chápání času. Je možné konstatovat, že právě tato část textu je asi nejméně rozpracovaná a podává výklad, který byl v jiných interpretacích výrazně překonán. V této souvislosti je dlužno zmínit, že v sociologické literatuře se na tuto problematiku zaměřilo již několik autorů [Bergmann 1981; Baert 1992; Adam 1990, Šubrt 1993], jejichž výklad poukazuje na určité aspekty, jež se v Madziově podání poněkud ztrácejí.

Realita má pro Meada charakter plynutí, ve kterém se objevují nové události a jevy; proto věnuje pozornost problému času. Inspirativní úlohu v tomto případě sehrála teorie relativity, podle níž každá zkušenost je závislá na perspektivě a místě pozorovatele, a zejména pak Whiteheadova filozofie usilující o zachycení reality prostřednictvím pojmu událost (*event*). Jak ukazují některé interpretace, důležité je, že Mead nechápe jednání jako pohyb v již jednou daném čase, nýbrž jako událost konstruující přítomnost spolu s horizontem minulosti a budoucnosti. Události jsou myšleny nikoliv jako pouhé součásti jednoho toku času, nýbrž jako něco, co konstruuje čas. S každou nově vznikající událostí se konstituuje nová přítomnost, do které je uspořádáno jak vše uplynulé, tak i budoucí anticipovaný průběh následných dějů.

Ve studii „Přítomnost jako locus reality“ [Mead (1932) 1959: 1–31] se Mead zabývá ontologickým statusem přítomnosti, minulosti a budoucnosti. Jak již sám název napovídá, Mead existenci reality spojuje pouze s přítomností, nikoliv s minulostí a budoucností, ty jsou pouze předmětem myšlení, a jejich locus je tedy v mysli. Minulost a budoucnost nejsou samostatné části reality, nýbrž se řídí přítomností [Mead 1969: 57]. Minulost je v přítomnosti rekonstruována, každý její moment je nově vytvořen ve světle nové přítomnosti. Stejně tak hypotetická a relativní je i budoucnost. Každé nové jednání může falzifikovat staré hypotézy a z tohoto hlediska může načrtnout novou minulost a novou budoucnost jako příčiny a následky. Jak dalece budou tyto horizonty rozprostřeny, záleží na míře reorganizace minulosti a budoucnosti, kterou si nová situace vynutí. Minulost je neodvolatelná v tom smyslu, že nemůžeme změnit nebo odčinit věci, které se již staly, pokud však jde o jejich význam, to, jak jsou uloženy, vyvolávány a vybírány, je minulost odvolatelná a stejně hypotetická jako budoucnost. Je neustále přetvářena a přeformulována na jinou minulost podle hlediska současné přítomnosti.

Werner Bergmann ve své studii z r. 1981 ukazuje, že zdroj času lze podle Meada lokalizovat v interakci organismů s jejich okolím. Předpokladem pro konstrukci času je specifická struktura lidského jednání, zejména jeho druhá fáze, kdy je chod jednání zastaven a mezi impulz a reakci vstupuje fáze inhibice [Mead (1938) 1967: 232], v níž jsou reflektovány a zvažovány alternativy ukončení jednání. Díky vřazení fáze, kdy dochází k inhibici jednání, spojené s reflexní a selekční činností, má jednání charakter nepředvídatelnosti a diskontinuity. V této fázi inhibovaného jednání spočívá trvajících přítomnost, v níž se koná reorganizace budoucnosti a minulosti. Mead nechápe přítomnost jako nějaké místo v rovnoměrně plynoucím sledu opakujících se událostí, nýbrž jako výsledek nové situace, která je dána přerušením výkonu jednání. Rozpětí této funkcionální přítomnosti může mít různou šíři a je vymezeno hranicemi danými funkcionální jednotou probíhajícího jednání.

Čas a prostor u Meada nejsou myšleny jako existující entity. Neexistuje jeden čas a prostor v absolutním smyslu, nýbrž množství časoprostorových vztahů. Nelze uvažovat o jedné přítomnosti, minulosti a budoucnosti, nýbrž o množství časových perspektiv. V sociální situaci, v níž jsou individua v jednání

navzájem spojena (v každém sociálním jednání je obsaženo množství časových perspektiv, které nejsou identické), dochází k jejich vzájemnému křížení. Střetávání různých časových perspektiv pak konstruuje jednu společnou přítomnost [Bergmann 1981: 354] a tím je umožněn vznik jednoho společného času.

Myšlenky, které jsou stále aktuální

K závěrům, které Madzia vyvodil ze zkoumání Meadova teoretického odkazu, patří v první řadě poznatek, že proces konstruování reality – a to v protikladu k rozšířeným představám, které vycházejí z kantianismu – je nutné chápat nikoli jako něco, co se odehrává mezi vědomím a světem, nýbrž jako proces ustavující se v praktickém jednání. „Konstrukce světa v jednání je [...] pro Meada primárně procesem tělesným a praktickým, a až sekundárně intelektuálním (jazykovým).“ [Madzia 2014: 217] Není to něco, co by se odehrávalo výlučně v našich hlavách, je to proces odehrávající se ve světě samém prostřednictvím zapojování jeho struktury do lidských aktivit.

Pro další vývoj sociologie bylo důležité především to, jakým způsobem na popsanou výkladovou linii navázal Meadův žák a zakladatel symbolického interakcionismu Herbert Blumer. Ten, jak známo, zformuloval základní předpoklady symbolického interakcionismu do podoby třech následujících klíčových tvrzení: (1) Lidé jednají ve vztahu k věcem na základě významů, které pro ně tyto věci mají. (2) Tyto významy vznikají v procesech sociální interakce. (3) Tyto významy se v procesech sociální interakce také mění [Blumer 1969: 2–3].

Pojem věci, který se objevuje v prvním tvrzení, zahrnuje všechno, co člověk může ve světě vnímat. Může se jednat o materiální předměty, jako např. nábytek, nádobí, nářadí, ale také o duchovní produkty, jakými jsou hodnotové představy, ideály, teorie, či dokonce světové názory; může jít o jiné osoby nebo situace každodenního života. Tyto věci nejsou brány jednoduše jako dané, nýbrž jako něco, čemu lidé připisují určité významy a tím z těchto věcí činí pro sebe objekty. Objektem se tedy takto mohou stát nejen fyzické předměty, ale také druzí jedinci, jejich aktivity nebo sociální instituce.

Blumer poukazuje kriticky na to, že většina sociologických koncepcí je založena na přesvědčení, že lidská společnost existuje ve formě pevného, ustáleného pořádku. Proti tomuto názoru formuluje představu, podle které sociální realita nemá charakter řádu, jenž by byl jednou provždy daný, nýbrž má emergentní povahu. Význam, který je objektům připisován, není stanoven a priori, není dán věcem dopředu a není ani psychickým konstruktem jednající osoby. Významy vznikají a mění se teprve díky lidskému jednání; jsou objektům připisovány, symbolicky vyjadřovány, ale také revidovány v procesech sociální interakce a interpretace. Stůl se stává „jídelním“ stolem tím, že na něm obědváme, místnost se stává pracovní, protože v ní pracujeme, druhý člověk se stává mým spolupracovníkem, protože kooperujeme na společném úkolu. Významy takto vzniklé

v procesu sociální interakce nejsou jednou provždy dané, nýbrž mají proměnlivý charakter (z jídelního stolu se může stát stůl pracovní, z pracovny se může stát obývací pokoj a ze spolupracovníka nepříjemný konkurent).

Tím, jak se symbolický interakcionismus ve svém bádání zaměřil na problematiku zachycení a interpretace významů formulovaných a sdílených prostřednictvím řečové komunikace, začaly být jeho inspirace rozvíjeny především v rámci interpretativní sociologie [Richter 1995], tedy v kooperaci s takovými směry, jako je fenomenologická sociologie, entometodologie a konverzační analýza. Tímto způsobem pak došlo k tomu, že původní Meadovy myšlenky o praktické povaze jednání, o tělesnosti a interakci s věcným prostředím, byly odsunuty stranou a v dalším vývoji sociologického myšlení – až na určité výjimky, jaké představuje např. teorie kreativního jednání Hanse Joase [1992] – výrazněji nerezonovaly. Svět věcí se proto stal pro teoretickou sociologii tématem až teprve díky Bruno Latourovi [Latour 2005] a jeho ANT (*Actor-network theory*), ve které se věcné objekty, označované jako (to) „ne-lidské“ (*non-human*), stávají součástí řetězců, jež vytvářejí sítě, do kterých jsou aktéři svým jednáním zapojeni.

Dá se říci, že Meadovo zařazení pod kategorii symbolického interakcionismu a interpretativní sociologie vedlo namnoze k jeho poněkud jednostranné a neúplné recepci jako myslitele, jehož pojetí sociologie je díky individualistické perspektivě a zájmu o problematiku jednání a významu blízké (ne-li totožné) weberovské rozumějící sociologii. Madziova kniha zprostředkovává českému čtenáři intelektuální portrét, který je zbaven této jednostrannosti, je dostatečně plastický a zahrnuje všechny podstatné aspekty Meadova teoretického systému. Autor velmi přesvědčivým způsobem demonstruje, proč jsou Meadovy myšlenky stále živé a jakým způsobem korespondují s aktuálními filozofickými i přírodovědně orientovanými koncepcemi neurovědy a kognitivní psychologie. I když autorovým cílem bylo představit George Herberta Meada především jako filozofa, jeho kniha je rozhodně zajímavá a inspirativní i pro ty, kteří se zabývají sociologickou teorií.

Jiří Šubrt

Literatura

- Adam, B. 1990. *Time and Social Theory*. Cambridge: Polity Press.
- Alijevoová, D. 1986. *Súčasná americká sociológia*. Bratislava: Pravda.
- Bauman, Z., T. May. 2004. *Myslet sociologicky: Netradiční uvedení do sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Balon, J. 2011. *Sociologie v USA: Historické kontextualizace*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Baert, P. 1992. *Time, Self and Social Being: Temporality within a Social Context*. Avebury: Aldershot.
- Bergmann, W. 1981. „Zeit, Handlung und Sozialität bei G. H. Mead.“ *Zeitschrift für Soziologie* 10 (4): 351–363.

- Blumer, H. 1969. *Symbolic Interactionism: Perspective and Method*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall.
- Clark, A. 2008. *Supersizing the Mind: Embodiment, Action, and Cognitive Extension*. New York, NY: Oxford University Press.
- Coser, L. A. 1971. *Masters of Sociological Thought: Ideas in Historical and Social Context*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Durkheim, E. 1995. „Dualismus lidské přirozenosti a její společenské podmínky.“ *Antropologie, sociologie, historie. Cahiers du CEFRES* 8: 16–34.
- Giddens, A. 1999. *Sociologie*. Praha: Argo.
- Gödde, G. 2010. „Sigmund Freuds Strukturmodell ‚Das Ich und das Es‘ und seine Bedeutung in historischen und aktuellen Diskursen.“ Pp. 19–36 in B. Jörissen, J. Zirfas (eds.). *Schlüsselwerke der Identitätsforschung*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Horváth, M. 2008. „Herbert Blumer: Symbolický interakcionismus – teoretické a metodologické vymezení.“ Pp. 35–61 in J. Šubrt a kol.: *Soudobá sociologie II (Teorie sociálního jednání a sociální struktury)*. Praha: Karolinum.
- James, W. 1950. *The Principles of Psychology*, vol. 1. New York: Dover Publications.
- Joas, H. 1980. *Praktische Intersubjektivität: Die Entwicklung des Werkes von G. H. Mead*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Joas, H. 1992. *Die Kreativität des Handelns*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Keller, J. 1988. *Sociální jednání z hlediska marxistické sociologie*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně.
- Keller, J. 1991. *Úvod do sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Latour, B. 2005. *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network-Theory*. New York: Oxford University Press.
- Madzia, R. 2014. *George Herbert Mead: tělo, mysl a svět*. Praha: Triton.
- Mahlmann, R. 1983. *Homo Duplex: Die Zweifelt des Menschen bei Georg Simmel*. Würzburg: Königshausen – Neuman
- Mead, G. H. (1932) 1959. *The Philosophy of the Present*. Ed. by A. E. Murphy. La Salle – Ill: The Open Court.
- Mead, G. H. (1934) 1967. *Mind, Self, and Society: From the Standpoint of a Social Behaviorist*. Ed. by C. W. Morris. Chicago: The University of Chicago Press.
- Mead, G. H. (1938) 1967. *Philosophy of the Act*. Ed. by C. W. Morris. Chicago: The University of Chicago Press.
- Mead, G. H., 1969. *Philosophie der Sozialität*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Richter, R. 1995. *Grundlagen der Verstehenden Soziologie*. Wien: WUV-Universitätsverlag.
- Sanigová, E. 2008. „Etnometodologie Harolda Garfinkela.“ Pp. 62–75 in J. Šubrt a kol. *Soudobá sociologie II (Teorie sociálního jednání a sociální struktury)*. Praha: Karolinum.
- Šubrt, Jiří 1993. „K vývoji názorů na problém času v sociologii.“ *Sociologický časopis* 29 (3): 471–492.
- Thomas, W. I., F. Znaniecki. 1958. *The Polish Peasant in Europe and America*, vol. 2. New York, N. Y.: Dover Publications.
- Urbánek, E. 1979. *Marxismus v konfrontaci s buržoazní koncepcí sociální role: Role, masky, charaktery*. Praha: Univerzita Karlova.
- Urbánek, E. 1989. *Kritika fenomenologické sociologie*. Praha: Univerzita Karlova.
- Wenzel, H. 1990. *George Herbert Mead: zur Einführung*. Hmburg: Junius Verlag.